

Ekonomika zdraví

Sociální, ekonomické
a právní aspekty
péče o zdraví

MIROSLAV BARTÁK

Wolters Kluwer
Česká republika

EKONOMIKA ZDRAVÍ

SOCIÁLNÍ, EKONOMICKÉ A PRÁVNÍ ASPEKTY PÉČE O ZDRAVÍ

Ekonomika zdraví

Sociální, ekonomické a právní aspekty
péče o zdraví

MIROSLAV BARTÁK

Wolters Kluwer
Česká republika

Vzor citace: BARTÁK, M. *Ekonomika zdraví*. 1. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2010. 224 s.

Lektorovali:

doc. Ing. Jitka Peková, CSc.

PhDr. Jaroslava Kadeřábková, CSc.

doc. Ing. Jaroslav Pilný, CSc.

doc. Mgr. Ing. Martin Dlouhý, Dr.

© PhDr. Miroslav Barták, Ph.D., 2010

ISBN 978-80-7357-503-8

OBSAH

Předmluva	9
Metodologická východiska	12
1 Základní pojmy	13
1.1 Zdraví a jeho determinanty	13
1.2 Nemoc	17
1.2.1 Mezinárodní klasifikace nemocí MKN 10	17
1.3 Měření zdraví a nemoci	20
1.4 Kvalita života	22
1.5 Public Health – Veřejné zdraví	23
1.6 Sociální lékařství	23
2 Ekonomika zdraví a zdravotnictví	24
2.1 Kenneth Arrow a zrod ekonomiky zdraví	24
2.2 Zdraví a zdravotnické služby jako ekonomický statek	26
2.2.1 Ekonomická klasifikace statků	26
2.3 Specifika zdraví a zdravotnických služeb	29
2.4 Poptávka péče o zdraví	30
2.4.1 Specifika poptávky péče o zdraví	31
2.4.2 Demografické složení obyvatelstva v České republice	32
2.4.3 Zdravotní stav obyvatelstva České republiky	37
2.5 Nabídka péče o zdraví	41
2.5.1 Specifika nabídky péče o zdraví	42
2.6 Externality a asymetrie informací	42
2.7 Metody ekonomické evaluace péče o zdraví na mikroúrovni	44
2.8 Makroekonomický rámec péče o zdraví	45
2.8.1 Systém zdravotnických účtů	48
2.9 Otázka ekvity (spravedlnosti) v péči o zdraví	54
2.9.1 Spravedlnost ve zdraví v České republice	55
3 Organizace zdravotnických služeb	59
3.1 Organizace zdravotnických služeb v České republice	64
3.1.1 Registrace nestátních zdravotnických zařízení v ČR	70
3.1.2 Základní vztahy v rámci organizace zdravotní péče v ČR	71

4	Lidské zdroje ve zdravotnictví	73
5	Podpora zdraví	80
6	Financování péče o zdraví	81
6.1	Modely financování péče o zdraví	84
6.1.1	Systém přímých úhrad	84
6.1.2	Financování z daňových výnosů	84
6.1.3	Veřejné zdravotní pojištění	85
6.1.4	Soukromé zdravotní pojištění	86
6.1.5	Přístup Světové zdravotnické organizace ke klasifikaci typů financování	86
6.1.6	Přístup OECD ke klasifikaci typů financování	88
6.2	Finanční toky v českém zdravotnictví	91
6.3	Prerozdělování finančních prostředků v rámci zdravotního pojištění v ČR	94
7	Úhradové mechanismy zdravotní péče	97
7.1	Systémy financování nemocniční péče	98
7.2	Úhrady péče ambulantních lékařů	102
8	Financování a úhrady zdravotnických služeb ve vybraných státech	103
8.1	Financování zdravotnictví v Nizozemsku	103
8.1.1	Zákon o zdravotním pojištění	103
8.1.2	Zákon o příspěvcích na zdravotní péči a změny dalších zákonů ...	104
8.2	Financování zdravotnictví v Německu	104
8.2.1	Zákonné zdravotní pojištění	105
8.2.2	Soukromé pojištění	105
8.2.3	Další typy pojišťoven	106
8.2.4	Reformy zdravotního pojištění v Německu v roce 2008–2009	107
8.3	Zdravotní pojištění v Rakousku	108
8.4	Financování zdravotnictví ve Švýcarsku	109
8.5	Financování zdravotnictví v USA	109
8.5.1	MEDICARE	110
8.5.2	MEDICAID	111
8.5.3	Neodkladná péče	111
8.5.4	Řízená péče – managed care	112
8.5.5	Reformy zdravotnictví v USA v letech 2008–2009	113
8.6	Financování zdravotnictví v Irsku	117
8.7	Rozsah veřejného pojištění/zajištění v porovnávaných státech	118

9	Základní informace o zdravotnických systémech států EU	120
9.1	Belgie	121
9.2	Bulharsko	122
9.3	Dánsko	123
9.4	Estonsko	124
9.5	Finsko	125
9.6	Francie	126
9.7	Irsko	127
9.8	Itálie	128
9.9	Kypr	129
9.10	Litva	130
9.11	Lotyšsko	131
9.12	Lucembursko	132
9.13	Maďarsko	133
9.14	Malta	134
9.15	Německo	135
9.16	Nizozemsko	136
9.17	Polsko	137
9.18	Portugalsko	138
9.19	Rakousko	139
9.20	Řecko	140
9.21	Rumunsko	141
9.22	Slovensko	142
9.23	Slovinsko	143
9.24	Španělsko	144
9.25	Spojené království Velké Británie a Severního Irska	145
9.26	Švédsko	146
10	Reformy zdravotnických systémů	147
10.1	Definování reformy	148
10.2	Kontext reforem	149
10.3	Přístup WHO k reformám zdravotnických systémů	151
10.4	OECD Health Project	155
10.4.1	Hlavní výstupy OECD Health Project	157
10.4.2	Návrhy pro tvorbu a implementaci zdravotní politiky	159
11	Zdravotnické právo	162
11.1	Systém zdravotnického práva v České republice	162
11.2	Ústava ČR a Listina základních práv a svobod	164
11.2.1	Listina základních práv a svobod	164
11.3	Právní úprava veřejného zdravotního pojištění	165

11.4	Právní úprava pojistného na všeobecné zdravotní pojištění	174
11.5	Právní úprava provádění veřejného zdravotního pojištění	176
11.5.1	Zákon č. 551/1991 Sb., o Všeobecné zdravotní pojišťovně České republiky	176
11.5.2	Zákon č. 280/1992 Sb., o resortních, oborových, podnikových a dalších pojišťovnách	179
12	Mezinárodní smlouvy a strategie v oblasti péče o zdraví	183
12.1	Úmluva o lidských právech a biomedicině	183
12.2	Listina základních práv Evropské unie	196
12.3	Health for all – Program pro zdraví pro všechny do roku 2000	196
12.3.1	38 regionálních cílů evropské varianty ZPV 2000	197
12.4	Zdraví 21	197
13	Aktéři zdravotní politiky – Světová zdravotnická organizace a Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj	204
13.1	World health organization – Světová zdravotnická organizace	204
13.1.1	60 let SZO: chronologie mezníků veřejného zdraví	206
13.1.2	SZO v České republice	208
13.2	Organization for economic cooperation and development – OECD	209
13.2.1	Česká republika a OECD	210
	Souhrn	211
	Summary	212
	Literatura a informační zdroje	213
	Rejstřík	220

PŘEDMLUVA

Dostává se vám do rukou studijní text s názvem *Ekonomika zdraví*. Zdraví představuje pro každého z nás, ale také pro společnost jako celek významnou hodnotu. Vždyť zdraví si přejeme při nejrůznějších příležitostech, chceme být hlavně zdraví a obáváme se nemocí. Staré přísloví říká, že zdraví mají celou řadu přání, nemocní jedině. Také jeden z bývalých ředitelů Světové zdravotnické organizace podotkl, že zdraví není všechno, ale všechno ostatní je bez zdraví na nic.

Otázkami zdraví se zabývá celá řada disciplín. Medicínou počínaje přes další přírodní vědy, vědy humanitní a společenské až po disciplíny technické. Minimálně v posledních padesáti letech jsme v oblasti péče o zdraví dosáhli velmi dynamického vývoje. Díky existenci států veřejných sociálních služeb roste nejen životní úroveň obyvatelstva, ale také (a právě proto) střední délka života obyvatelstva.

Prakticky denně přichází zprávy o nových objevech v oblasti medicíny. Velmi rychle se vyvíjí zdravotnické technologie, léčebné postupy a naše znalosti o příčinách a možných léčeních nemocí. Do budoucna bude pravděpodobně možné ovlivnit determinanty zdraví, o kterých bylo dlouho souzeno, že jsou prakticky neměnitelné. Nejnovější výsledky vědeckého poznání jsou dostupné široké veřejnosti a zvyšují kvalitu života milionům pacientů/občanů.

Na druhou stranu se stále objevují nová onemocnění, životní styl řady mnohých populačních skupin nelze označit za zdraví, což je ještě paradoxnější v tom smyslu, že dnes není příliš složité získat informace o tom, jak žít zdravě, a většina lidí má přesnou představu, co zdravý životní styl představuje. Svým vlastním přičiněním si kvalitu svého života, která souvisí se zdravím, snižujeme.

V souvislosti s debatami o zdraví a systému péče o zdraví, který je vytvořen pro řešení zdravotních problémů, se často setkáváme s otázkou ekonomiky zdraví a zdravotnictví. Na jedné straně je slovní spojení zdraví a ekonomiky považováno za téměř nepřijatelné, na straně druhé se celá řada diskusí věnuje pouze ekonomickým otázkám zdraví či daleko častěji ekonomice zdravotnických služeb a další cíle v oblasti zdraví považuje v lepším případě za samozřejmé, v případě horším za méně důležité.

Zdraví a zdravotnictví má bezpochyby ekonomické souvislosti a důsledky, a to jak na mikro-, tak i makroúrovni. Sektor péče o zdraví je v některých státech vůbec největším producentem služeb, zaměstnává vysoce kvalifikovanou pracovní sílu a představuje velmi významný zdroj inovací. Nemocnost, pracovní neschopnost jsou faktory, které ovlivňují významným způsobem výkonnost národní ekonomiky. V posledních letech se setkáváme s pojetím, kdy péče o zdraví není pouze sektorem, který odčerpává veřejné prostředky, ale představuje také významný přínos pro tvorbu bohatství

každé země. Země, jejichž občané jsou zdravější, jsou zpravidla také ekonomicky úspěšnější, ačkoliv i zde existují výjimky, které potvrzují toto pravidlo.

Řada vyspělých států světa vynakládá na zdraví ročně více než deset procent svého hrubého domácího produktu a v souvislosti s vývojem technologií, specifických zdravotních problémů některých generačních skupin, ale také očekáváním občanů se dá předpokládat, že tyto výdaje budou nadále stoupat. Do budoucna tedy bude třeba řešit otázku, kde získat na tuto péči finanční zdroje s tím, že již dnes je jasné, že současné systémy financování se nachází téměř na maximu svých možností.

Předkládaný studijní text si neklade v žádném případě nárok na jakoukoliv úplnost, ani na vytvoření vyčerpávajícího přehledu. Text má do značné míry kompilační charakter, řada prezentovaných poznatků je odborné veřejnosti dobře známých, jeho cílem je spíše oslovit všechny ty, kteří chtějí získat základní poznatky z vybraných oblastí ekonomiky péče o zdraví, a nasměrovat jejich pozornost na podrobnější informační zdroje. V textu je pozornost věnována především financování a úhradám zdravotnických služeb. V řadě případů je teoretický výčet doplněn případovými studiemi zahraničních přístupů.

V práci je kladen zvláštní důraz na zpřístupnění poznatků Světové zdravotnické organizace (SZO) a Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD), a to jak jejich studií, tak i statistických databází, ať se již jedná o zpoplatněnou databázi OECD Health Data, tak i o volně dostupnou databázi Health for all Database SZO. Údaje za Českou republiku a její regiony jsou čerpány z výsledků práce Ústavu zdravotnických informací a statistiky (ÚZIS) a Českého statistického úřadu (ČSO). Také při práci s těmito informačními zdroji byla hlavní pozornost kladena na zpřístupnění jejich informací dalším skupinám zájemců.

Text nemá v žádném případě ambici nahrazovat doposud publikované studijní texty, ale nabídnout spíše doplňkový zdroj informací pro studenty a zajímající se veřejnost. Publikace našla inspiraci v řadě domácích a zahraničních publikací, a to jak oboru ekonomika zdraví, tak i oboru public health – zdraví veřejnosti.

Čtenář by mohl jistě a po právu konstatovat, že některá velmi relevantní témata ekonomiky zdraví v textu zcela chybí (např. farmakoekonomika nebo hodnocení zdravotnických technologií, ale také otázka e-health) a jiné jsou zpracovány více než přehledově.

Text je pojímán tak, aby mohly být jednotlivé kapitoly použity pokud možno nezávisle na sobě a poskytl čtenáři alespoň základní odpovědi na otázky, které hledá bez nutnosti pročítat celý text.

Publikace začíná shrnutím základních pojmů, bez jejichž vyjasnění není podle soudu autora možné vést interdisciplinární debatu. Na vymezení základních pojmů navazuje shrnutí základních pojmů ekonomiky zdraví a stručné popsání vzniku této disciplíny.

V další části je věnována pozornost organizaci zdravotnických služeb, která má do značné míry ekonomické důsledky pro fungování zdravotnických systémů. Na

tuto část navazuje pasáž věnovaná financování a úhradám zdravotní péče, doplněná mezinárodním srovnáním.

Přehledovému srovnání všech zdravotnických systémů (zejména s ohledem na financování) v Evropské unii je věnována samostatná kapitola, stejně jako kapitola věnovaná reformám zdravotnických systémů, zdravotnickému právu a mezinárodním organizacím a strategickým dokumentům, které v rámci mezinárodního kontextu hrají dominantní roli.

Žádná z kapitol si nechce a nemůže činit nárok na úplnost, to není ve skromných a omezených silách autora. Snahou autora je spíše podnítit ke studiu pramenné literatury a informačních zdrojů.

Je neskromným přáním autora, aby byl předkládaný text omezeným doplňkovým příspěvkem k diskusím o ekonomice zdraví v naší zemi v kontextu mezinárodního vývoje. Kritická reflexe je pro tuto diskusi velmi důležitá, poskytne-li publikace pro tuto reflexi určitý příspěvek, pokud vzniknou v budoucnu ještě další texty na toto téma od dalších autorů, splnila publikace svůj účel.

V Praze listopad 2009

Autor

METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

Publikace navazuje (a do značné míry je shrnuje) na předchozí publikační činnosti autora v oblasti public health (zdraví veřejnosti) a veřejné politiky, zejména co se týče financování a úhrad péče o zdraví a mezinárodního srovnávání organizace zdravotnických systémů. Public health (zdraví veřejnosti) je průřezovou vědní disciplínou, ale také dynamicky se rozvíjející společenskou praxí, která využívá výkladových rámců medicíny, epidemiologie, hygieny, ekonomie, sociologie, práva a dalších vědních oborů k analýze a hledání praktických řešení v oblastech prevence onemocnění, zvyšování kvality života související se zdravím a v oblasti podpory zdraví, a to prostřednictvím organizovaných snah a na poznatcích založených rozhodnutí společnosti jako celku, komunit, veřejných a soukromých subjektů i jednotlivců.

Práce využívá východiska, která byla vypracována pro analýzu a hodnocení zdravotnických systémů organizacemi, jako je specializované pracoviště Evropského regionu Světové zdravotnické organizace – European Observatory on Health Systems and Policies (Evropská observatoř zdravotnických systémů a zdravotní politiky), Health Unit (Skupina pro zdravotnictví) Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj a Světová banka.

Tento metodologický rámec je založen na vzájemném porovnání zdravotnických systémů, respektive jejich jednotlivých částí (kontext zdravotnického systému financování a úhrady zdravotnických služeb, organizace zdravotnického systému, lidské zdroje ve zdravotnictví, vývojové trendy reforem zdravotnické soustavy), podle předem stanovených kritérií, kdy srovnány jsou vždy srovnatelné jednotky, tj. například systémy organizace daného druhu péče, způsoby financování, způsoby úhrad, právní normy apod.

Přístup publikace v neposlední řadě vychází z analytického rámce, který byl vytvořen pro reflexi vývoje zdravotní politiky v domácím prostředí v kontextu mezinárodního vývoje, a to především v rámci oboru Veřejná a sociální politika, a aplikován v mnohých publikačních výstupech dnes již neexistujícího Institutu zdravotní politiky a ekonomiky.

Práce však nenabízí hodnotící pohled, a tudíž má v některých částech spíše deskriptivní charakter. Předkládané poznatky a jejich diskuse mohou tvořit určitý příspěvek pro hodnocení zdravotnického systému u nás i v zahraničí. Z hlediska hodnotového zakončení se hlásí k hodnotám, které jsou popsány v rámci strategického dokumentu Zdraví 21, v Lublaňské chartě a dalších dokumentech Světové zdravotnické organizace.

1 ZÁKLADNÍ POJMY

Ekonomika zdraví využívá mimo poznatkový aparát ekonomie také výkladový rámec celé řady dalších disciplín. Následující přehled definuje nejdůležitější pojmy, se kterými v rámci ekonomiky zdraví pracuje, jako je pojem zdraví, nemoc, kvalita života. Dále představuje dva zdravotnické obory, které výsledků ekonomiky zdraví v rámci disciplín zdravotnictví nejčastěji využívají.

1.1 Zdraví a jeho determinanty

Zdraví je podle definice uvedené v zakládajícím dokumentu WHO z roku 1946, který vstoupil v platnost v roce 1948, vymezeno jako „stav úplné fyzické, duševní a sociální pohody, nejen jako nepřítomnost nemoci nebo vady“¹. Tato definice, která je součástí Ústavy WHO, nebyla od svého prvního zveřejnění měněna, nicméně byla hojně kritizována, což naznačuje určité nepochopení záměru jejích autorů. Naznačuje, že zdraví je určitým ideálem, ke kterému se lze přiblížit, ve vzácném případě jej naplnit. Stanovuje však vizi, tedy hlavní cíl, a diskutuje základní možnosti naplnění tohoto cíle – intervence v oblasti fyzického a duševního zdraví i jeho sociálních determinant. Tato vize zdraví naznačuje rovněž, že zdraví není jen otázkou individuální, ale také otázkou celospolečenskou. Někomu by se mohla zdát tato vize nerealistická a idealistická, což však neubírá nic na její důležitosti, ani na důležitosti snah o její naplnění.

Zdraví je nezbytnou podmínkou participace jedince na společenských aktivitách, umožňuje mu realizovat primární i sekundární potřeby, rozvíjet jeho lidský i sociální potenciál. Definice zdraví WHO je dále základem řady definic kvality života (srovnej Háva in Potůček, et al., 2005, s. 324) a také diskuse pojmu kvalita života (viz dále).

Zdraví tedy není jen biologickou charakteristikou, ale významnou individuální i společenskou hodnotou (srovnej Beaglehole in Detels, et al., 2004, s. 83–109; Holčík, Žáček, 1995, s. 25–26; Háva in Potůček, et al., 2005).

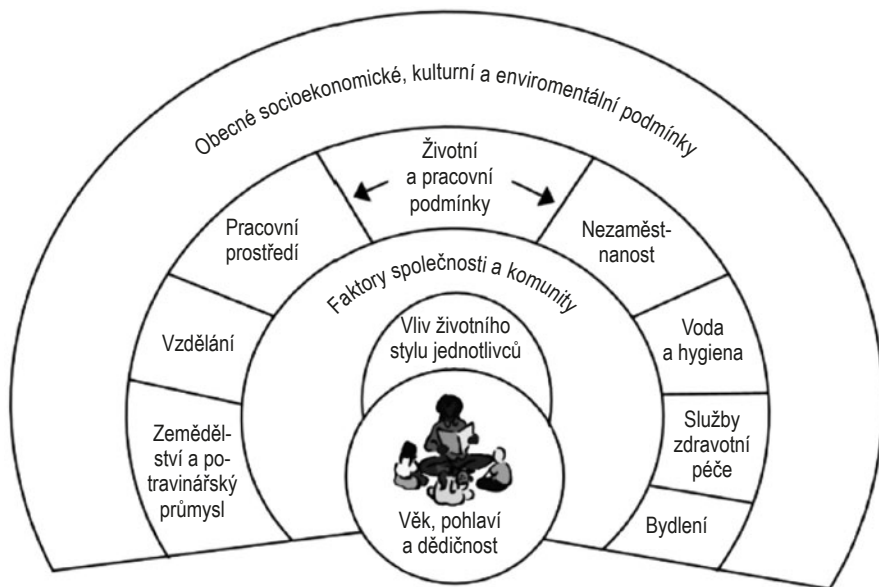
Vzhledem k obecnosti definice WHO (která však vyjadřuje pozitivní i negativní vymezení) byla zpracována řada operačních definic zdraví. Určitý přehled těchto definic nabízí např. Holčík a Žáček (Holčík, Žáček, 1995), když podle Žáčka zahrnuje operační definice zdraví „tělesnou a psychosociální integritu navozující stav optimální pohody, nenarušenost životních funkcí a společenských rolí, ale také adaptabilitu, tj. přizpůsobivost ve smyslu fyziologické a sociologické homeostázy“ (ibid, s. 24).

¹ http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf

Determinanty zdraví jsou faktory, které pozitivně, ale také negativně ovlivňují lidské zdraví (viz např. Detels, et al., 2005; Dahlgren, Whitehead, 2007). Vyčerpávající přehled determinant zdraví a možností ovlivnění přináší Robert Beaglehole v Oxford Textbook of Public Health (podrobně Beaglehole in Detels, et al., 2005, s. 83–89). V průběhu posledních několika desetiletí se pohled na determinanty zdraví v mnohem změnil. Beaglehole (Beaglehole in Detels, et al., 2005, s. 83) uvádí čtyři možnosti pohledu na determinanty zdraví, když rozlišuje pohled biomedicínský, přístup založený na životním stylu, široký socioekonomický přístup a pohled na zdraví veřejnosti. Zároveň zdůrazňuje přetrvávající dominantní vliv biomedicínského přístupu, který je založen na poznatcích „tzv. objektivních věd“. Zdraví je mimo základní biologické charakteristiky také konceptem sociálním a kulturním, kdy podle Beagleholeho existují tři základní zdroje rozdílů ve zdraví lidí. *Jde o vrozené předpoklady, socio-ekonomické podmínky života a životní styl, tedy faktory související s chováním.* Těchto tří oblastí se dotýkají rozdíly mezi pohlavími stejně jako kulturní a ekonomické faktory, které také hrají důležitou roli v determinaci zdraví populace (Beaglehole in Detels, et al., 2005, s. 85). Determinanty Beaglehole sumarizuje takto:

- **determinanty dědičné** (genetické faktory), které ovlivňují naše zdraví přibližně z 20–25 %, respektive v tomto rozsahu mohou vysvětlit příčinu úmrtí,
- **sociální a ekonomické determinanty**, které zahrnují postavení na trhu práce, pracovní podmínky a bezpečnost práce, vzdělání, **bydlení** a rodinné podmínky,
- **životní styl a další determinanty související s chováním**, zahrnující kouření, spotřebu alkoholu, fyzickou aktivitu, péči o sebe sama, sociální kontakty nebo styl práce,
- **pohlaví, respektive rod** (gender),
- **kulturní determinanty** (například ve vztahu ke starším lidem) a
- **politické determinanty**, které zahrnují sociální a ekonomické prostředí a zdravotnický systém (Beaglehole in Detels, et al., 2005, s. 85–87).

Beaglehole nevynechává, jak by se mohlo zdát, ani faktory, které se týkají životního prostředí, když je popisuje jako důležité globální faktory, které působí na zdraví a nemoci lidí (Beaglehole in Detels, et al., 2005, s. 85). Dahlgren a Whiteheadová (Dahlgren, Whitehead, 2007, s. 21–22) uvádějí, že determinanty zdraví mohou být ovlivněny individuálním, komerčním nebo politickým rozhodnutím a lze je dělit na: **pozitivní faktory zdraví** (přispívající k udržení a zlepšení zdraví – ekonomická bezpečnost, vhodné bydlení, nezávadné potraviny apod.), **ochranné faktory** (které omezují riziko vzniku nebo přetrvání nemoci – očkování, ale také existence podpůrných sociálních sítí, jasná vize života, tj. psychosociální faktory) a **rizikové faktory** (tedy příčiny nemocí, které jsou potenciálně preventabilní). Autoři však k tomuto výčtu dodávají, že kategorizace jednotlivých faktorů do těchto tří skupin může být obtížná, nicméně že naše pozornost by měla být zaměřena nově na faktory pozitivní a ochranné.

Obrázek 1.1 Hlavní determinanty zdraví

Zdroj: Dahlgren, Whitehead, 2007

WHO rozlišuje škálu faktorů, které nejvíce působí na celkovou zátěž nemocí v evropském regionu.

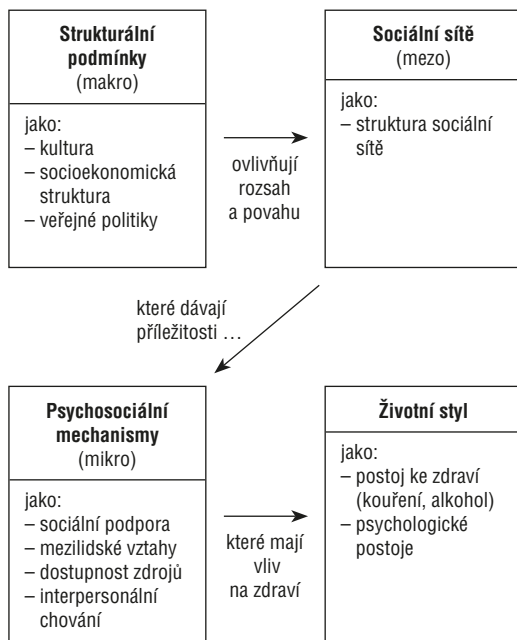
Tabulka 1.1 Faktory působící na celkovou zátěž nemocí v Evropě

Faktory působící „zdola“	Faktory působící „shora“
1. Tabák 2. Vysoký krevní tlak 3. Nadužívání alkoholu 4. Vysoká hladina cholesterolu 5. Nadváha 6. Nízká konzumace ovoce a zeleniny 7. Fyzická neaktivita 8. Užívání drog 9. Nechráněný pohlavní styk 10. Nedostatek prvku železo	▪ Globální neoliberální obchodní politika ▪ Příjmové nerovnosti ▪ Chudoba ▪ Rizika související s pracovními podmínkami ▪ Nízká míra sociální soudržnosti

Zdroj: Dahlgren, Whitehead, 2007, s. 23 (upraveno)

Podnětné a v literatuře méně citované schéma představuje Berkmanův a Glessův konceptuální rámec vlivu sociálních sítí na zdraví, který cituje Dahlgren a Whiteheadová (Dahlgren, Whitehead, 2007, s. 81). Tento model sází především na vliv sociálních sítí na životní styl jedince, kdy životní styl uvažuje jako klíčovou determinantu zdraví.

Schéma 1.1 Berkmanův a Glessův konceptuální rámec vlivu sociálních sítí na zdraví

Zdroj: Dahlgren, Whitehead, 2007, s. 81 (upraveno)

Určité shrnutí determinant zdraví (se zaměřením na ekonomické a sociální) v domácích podmínkách nabízí například Drbal (Drbal, 2000), v mezinárodním kontextu pak významný počín v rozšíření znalostí představuje souhrnná publikace *Social Determinants of Health: The Solid Facts* autorů Wilkinsona a Marmota (Wilkinson, Marmot – eds., 2003). Na význam životního stylu z hlediska zdraví upozornila výrazně například Lalondova zpráva o zdraví Kanadánů, která přestože byla kritizována za opomíjení vlivů prostředí na zdraví, představuje dodnes významné obecné východisko výzkumu determinant zdraví a podpory zdraví (viz Robertson, 1998).

1.2 Nemoc

Stejně tak jako můžeme nalézt řadu pohledů na vymezení zdraví, setkáváme se s různými vymezeními pojmu nemoc (srovnej například Detels, et al., 2005; Holčík, Žáček, 1995, s. 25–28; Háva in Potůček, et al., 2005, s. 326). Podle těchto vymezení se jedná o „...zjistitelnou poruchu zdraví, která má své příčiny, průběh i následky, kterou lze určit a klasifikovat s tím, že pro většinu lidí je nemoc spojena s vnímanými nesnáze-mi“ (Holčík, Žáček, 1995, s. 25). Výše zmínění autoři diskutují strukturální představu nemoci, když odlišují nemoc jako objektivní poruchu zdraví, nemoc jako vnímanou poruchu zdraví a nemoc jako předmět zdravotnických služeb. V tomto výčtu bychom neměli opomenout ani sociální důsledky nemocí, které jsou spojeny například s nemožností participace na společenských aktivitách, způsobují izolaci jedince, jsou faktorem sociálního vyloučení apod. Angličtina na rozdíl od češtiny vystihuje medicínské a sociální pohledy na nemoc, viz např. pojmy *disease* a *illness*. Mnozí autoři (například Holčík, Žáček, 1995, s. 25; Detels, et al., 2004) uvádějí také tzv. fenomén ledovce, kdy některé osoby nemoc nevnímají nebo ji ignorují.

Z hlediska samotné léčby i vykazování má značný význam klasifikace nemocí. V současné době je v ČR pro tyto účely využívána desátá revize mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů (MKN 10), v ní jsou nemoci členěny do jednadvaceti skupin. Podrobně je tato revize klasifikace nemocí popsána např. v instruktážní příručce ÚZIS (ÚZIS 1996).

1.2.1 Mezinárodní klasifikace nemocí MKN 10

Podle desáté revize Mezinárodní klasifikace nemocí je každé diagnóze, diagnózám přiřazován daný kód, respektive kódy. Vykazování podle této klasifikace má důležitou úlohu také při stanovování výše úhrad zdravotnických služeb (např. pomocí systému DRG).

Nemoci a přidružené zdravotní problémy jsou členěny do 21, respektive do 22 skupin, které jsou výčtově obsaženy v následující tabulce č. 1. Jednotlivé skupiny se následně ještě dále dělí.

Tabulka 1.2 Skupiny MKN 10 pro vykazování nemocí a přidružených zdravotních problémů

I.	A00–B99	Některé infekční a parazitární nemoci
II.	C00–D48	Novotvary
III.	D50–D89	Nemoci krve, krvetvorných orgánů a některé poruchy týkající se mechanismu imunity
IV.	E00–E90	Nemoci endokrinní, výživy a přeměny látek

V.	F00–F99	Poruchy duševní a poruchy chování
VI.	G00–G99	Nemoci nervové soustavy
VII.	H00–H59	Nemoci oka a očních adnex
VIII.	H60–H95	Nemoci ucha a bradavkového výběžku
IX.	I00–I99	Nemoci oběhové soustavy
X.	J00–J99	Nemoci dýchací soustavy
XI.	K00–K93	Nemoci trávicí soustavy
XII.	L00–L99	Nemoci kůže a podkožního vaziva
XIII.	M00–M99	Nemoci svalové a kosterní soustavy a pojivové tkáně
XIV.	N00–N99	Nemoci močové a pohlavní soustavy
XV.	O00–O99	Těhotenství, porod a šestinedělí
XVI.	P00–P96	Některé stavy vzniklé v perinatálním období
XVII.	Q00–Q99	Vrozené vady, deformace a chromozomální abnormality
XVIII.	R00–R99	Příznaky, znaky a abnormální klinické a laboratorní nálezy nezařazené jinde
XIX.	S00–T98	Poranění, otravy a některé jiné následky vnějších příčin
XX.	V01–Y98	Vnější příčiny nemoci a úmrtnosti
XXI.	Z00–Z99	Faktory ovlivňující zdravotní stav a kontakt se zdravotnickými službami
XXII.	U00–U99	Kódy pro speciální účely

Zdroj: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>

Z pohledu ekonomiky zdraví stojí za zmínku 21. skupina – Faktory ovlivňující zdravotní stav a kontakt se zdravotnickými službami. Jsou zde kategorizovány situace a stavy, které přímo souvisí s ekonomickou aktivitou jedince a ovlivňují jeho zdraví. Pro ilustraci jsou vybrány dvě podskupiny, a to:

- problémy spojené se zaměstnáním a nezaměstnaností,
- problémy spojené s bydlením a ekonomickými okolnostmi.

Tabulka 1.3 Klasifikace MKN 10 – Problémy spojené se zaměstnáním a nezaměstnaností

Z56	Problémy spojené se zaměstnáním a nezaměstnaností
	<i>Nepatří sem:</i> <i>expozice rizikovým faktorům v zaměstnání (Z57.–)</i>
	<i>problémy spojené s bydlením a ekonomickými okolnostmi (Z59.–)</i>
Z56.0	Nezaměstnanost NS
Z56.1	Změna zaměstnání (výdělečné práce)
Z56.2	Hrozba ztráty zaměstnání (výdělečné práce)
Z56.3	Stresový pracovní řád
Z56.4	Neshoda s nadřízeným a spolupracovníky
Z56.5	Nevhodná práce
	Nesnadné podmínky v zaměstnání (při práci)
Z56.6	Jiné fyzické a duševní napětí ve spojení s prací
Z56.7	Jiné a neurčené problémy spojené se zaměstnáním (výdělečnou prací)

Zdroj: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>

Tabulka 1.4 Klasifikace MKN 10 – Problémy spojené s bydlením a ekonomickými okolnostmi

Z59	Problémy spojené s bydlením a ekonomickými okolnostmi
	<i>Nepatří sem:</i> <i>nedostatečné zásobování pitnou vodou (Z58.6)</i>
Z59.0	Bezdomovectví
Z59.1	Nedostatečné bydlení
	Nedostatek vytápění
	Omezený prostor
	Technické závady v příbytku, které brání přiměřené péči
	Neuspokojivé okolí
	<i>Nepatří sem:</i> <i>problémy spojené s přírodním prostředím (Z58.–)</i>
Z59.2	Neshoda se sousedy, nájemníky, domácími
Z59.3	Problémy spojené se životem v ústavu

	Bydlící v internátní škole
	<i>Nepatří sem:</i> ústavní výchova (<u>Z62.2</u>)
Z59.4	Nedostatek přiměřené potravy
	<i>Nepatří sem:</i> účinky hladu (<u>T73.0</u>)
	nevhodná dieta nebo stravovací návyky (<u>Z72.4</u>)
	podvýživa (<u>E40–E46</u>)
Z59.5	Extrémní chudoba
Z59.6	Nízký příjem
Z59.7	Nedostatečné sociální zabezpečení a sociální podpora
Z59.8	Jiné problémy spojené s bydlením a ekonomickými okolnostmi
	Propadnutí hypotéky
	Odloučené obydlí
	Problémy s věřiteli
Z59.9	Problém spojený s bydlením a ekonomickými okolnostmi NS

Zdroj: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>

1.3 Měření zdraví a nemoci

Jak je již uvedeno výše, definování zdraví a nemoci, respektive různých pohledů na ně, je předmětem stálého odborného zájmu. Metodologické základy měření zdraví a nemoci poskytuje **epidemiologie** [z řečtiny studium (logos) toho, co je mezi (epi) lidmi (demos)], bez jejichž poznatků by tvorba zdravotní politiky nebyla myslitelná. „*Epidemiologie je definována jako věda, která vysvětluje vztahy zdraví nebo nemoci s ostatními faktory v populaci*“ (Detels, et al., 2005, s. 490). Detels považuje epidemiologii za základ oboru veřejné zdraví a uvádí, že epidemiologie představuje filosofickou metodu studia zdravotních problémů (Detels, et al., 2005, s. 485). „*Podle Slovníku epidemiologie je epidemiologie studiem distribuce (rozložení) a determinant se zdravím souvisejících vztahů nebo událostí ve specifických populacích a aplikace tohoto studia při kontrole zdravotních problémů*“ (citováno podle Detels, et al., 2005, s. 485).

Epidemiologie je také základní disciplínou v rámci sociálního lékařství. Holčík a Žáček uvádějí tzv. starší a novější definici epidemiologie. V jejich výkladu je „*ve starším pojetí epidemiologie chápána jako studium rozložení nemoci nebo poruch zdraví v lidské populaci ve vztahu k faktorům, které určují toto rozložení, a v novějším pojetí se jedná o studium rozložení a determinanty stavů a událostí se vztahem ke*

zdraví v daných skupinách populace a využívá výsledků tohoto studia k řešení zdravotních problémů“ (Holčík, Žáček, 1995, s. 23). Epidemiologie nám umožňuje rozbor zdraví/výskytu nemocí v dané populaci, pochopení toho, jak nemoci vznikají a jaké vlivy působí na jejich průběh, ale také předkládat a implementovat taková opatření, která mohou vývoj zdraví populace, v pozitivním smyslu, ovlivnit.

Měření zdraví je často založeno na měření pomocí výskytu onemocnění v populaci. Při měření nemocí se setkáváme s různými jednotkami měření, kterými jsou např. osoba, nemoc od svého vzniku až po uzdravení (úmrtí), případ onemocnění, ale také návštěva u lékaře, hospitalizace, pracovní neschopnost (Holčík, Žáček, 1995, s. 29). Základními ukazateli nemocnosti (morbidity) jsou:

- **„incidence** (absolutní, relativní), která popisuje počet nových případů nemoci v časovém intervalu, respektive počet nových případů v poměru k sledované populaci,
- **prevalence**, tj. rozsah nemoci v populaci k určitému datu,
- **průměrná délka trvání onemocnění**“ (např. Holčík, Žáček, 1995, s. 29–30).

V národním i mezinárodním kontextu se často setkáváme s hodnocením zdraví na základě údajů o úmrtnosti (mortalitě), ať již celkové, nebo specifické. Řada údajů o nemocnosti a úmrtnosti je shromažďována v rámci rutinních statistik, a nemohou tak poskytnout obraz o zdraví a nemoci některých specifických skupin obyvatel.

Důležitý je také ukazatel naděje dožití (life expectancy). „*Naděje dožití (též střední délka života) vyjadřuje počet roků, který v průměru ještě prožije osoba právě xletá za předpokladu, že po celou dobu jejího dalšího života se nezmění řád vymírání, zjištěný úmrtnostní tabulkou, zkonstruovanou pro daný kalendářní rok nebo jiné (zpravidla delší) období. Jedná se tedy o hypotetický údaj, který říká, kolika let by se člověk určitého věku dožil, pokud by úroveň a struktura úmrtnosti zůstala stejná jako v daném roce.*“ (ČSÚ)²

Zejména v rámci mezinárodního srovnání se uplatňují kompozitní ukazatele, jakým je například DALY (Disability-Adjusted Life Years), což je ukazatel vyvinutý pro kvantifikaci globální zátěže nemocemi (burden of disease), který reflektuje funkční omezení a předčasnou úmrtnost a je upraven z hlediska věku, pohlaví a délky onemocnění. Dalším ukazatelem je QALY (Quality-Adjusted Life Years), tedy údaj reflektující naději dožití vyváženou faktorem kvality života. Používán je rovněž ukazatel HALY (Health-Adjusted Life Years), tedy léta života se zhoršeným zdravím (podle Glosář European Observatory on Health Systems and Policies³, Háva in Potůček, et al., 2005, s. 329).

Mimo *objektivní hodnocení zdraví* (viz výše) můžeme zdraví měřit také pomocí jeho *subjektivního hodnocení samotným jedincem*. V rámci celé populace jsou tak prováděna reprezentativní šetření, která se týkají zdraví a jeho determinant (srovnej např.

² http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/nadeje_dozeni_a_prumerny_vek

³ <http://www.euro.who.int/observatory/Glossary/TopPage?phrase=H>

ÚZIS, 2003, 2004), nicméně ani tato šetření nám nemusí poskytnout údaje o zdraví některých znevýhodněných populačních skupin, jakými jsou bezdomovci, migranti apod. V těchto šetřeních je zpravidla zkoumána nejen nemocnost, zdraví a jeho determinanty, ale také šířeji chápána kvalita života.

Pro potřeby zkoumání zdraví specifických populací (bezdomovců) lze využít celou řadu metod, ať již kvalitativní (strukturované a nestrukturované observační studie, nestrukturované dotazování a focus group), nebo kvantitativní (např. sběr dat prostřednictvím dotazníkových šetření, dotazování apod.), případně jejich kombinace (např. případové studie, konsensuální metody, akční výzkum a techniky rychlého hodnocení, analýza dokumentů). Tyto metody jsou často odvozeny od metod využívaných či vytvořených dalšími odbory, zejména sociologií, a rozvíjených také veřejnou politikou. Jejich vyčerpávající souhrn nabízí např. Ann Bowlingová (Bowling, 1997, 1991; Bowling, Ebrahim – eds., 2005).

1.4 Kvalita života

V posledních desetiletích se rozvíjí hodnocení efektivnosti zdravotnických systémů, ale také jednotlivých intervencí nebo opatření z pohledu jejich vlivu na kvalitu života. Kvalita života je obvykle definována jako stupeň blaha či pohody, kterou pociťuje jedinec nebo společenská skupina. World Health Organization⁴ (dále WHO) definuje kvalitu života jako „*individuální vnímání postavení jedince ve světě v kontextu kulturních a hodnotových systémů a ve vztahu k jeho cílům, očekáváním, standardům a zájmům*“ (WHO, 1997, s. 1). Kvalitu života dle této definice ovlivňuje fyzické a duševní zdraví, míra závislosti na druhých, sociální vztahy, ale také důvěra (WHO, 1997, s. 1). V literatuře se setkáváme s celou řadou definic kvality života (srovnej Bowling, 1991; Detels, et al., 2004; Hnilicová, Bencko, 2005; velký význam z hlediska poznání kvality života má práce Payne, et al., 2005), nicméně obecně přijímaná definice tohoto široce vymezeného pojmu neexistuje, obecně je však uváděno, že definice i konkrétní měření by měla zahrnovat údaje o fyzickém, psychickém a sociálním stavu jedince (srovnej Slováček, et al., 2004). Z pohledu zdraví hovoříme o kvalitě života související se zdravím, kdy je na „*kvalitu života pohlíženo jako na vícerozměrnou veličinu a obvykle je definována jako subjektivní posouzení vlastní životní situace. Zahrnuje tedy nejen pocit fyzického zdraví a nepřítomnost symptomů onemocnění či léčby, ale v globálním pohledu také psychickou kondici, společenské uplatnění, náboženské a ekonomické aspekty*“ (Slováček, et al., 2004, s. 6). Se zdravím související kvalita života, tedy ty její aspekty, které jsou primárně determinovány zdravím, lze zkoumat za pomoci řady standardizovaných výzkumných nástrojů, jakými jsou například dotazníky WHO – WHOQOL a jeho různé mutace, od roku 1987 rozvíjeným dotazníkem EuroQol, dotazníkem SF 36 a dalšími (viz Bowling, 1991).

⁴ Světová zdravotnická organizace – SZO.

1.5 Public Health – Veřejné zdraví

„Veřejné zdraví je procesem mobilizace a angažování místních, regionálních, národních a nadnárodních zdrojů k zajištění takových podmínek, ve kterých mohou být lidé zdraví“ (Detels, et al., 2005, s. 3). Problémy veřejného zdraví jsou v různých místech světa odlišné (například boj s infekčními či neinfekčními onemocněními), principy veřejného zdraví jsou však stejné. Zdůrazňován je přístup založený na poznání (evidence based), zaměření na zdravotní problémy komunity (Detels, et al., 2005, s. 3). Základním cílem veřejného zdraví vždy byla a je prevence onemocnění a podpora zdraví komunit (veřejnosti). Současně roste pozornost věnovaná kvalitě života (prostřednictvím podpory zdraví), která je považována za pozitivně vymezený cíl, který přesahuje kontrolu nemocí (viz Detels, et al., 2005, s. 13). Zvýšená pozornost podpoře zdraví souvisí zejména s rostoucím poznáním vlivu životního stylu a ekonomických a sociálních podmínek na zdraví lidí. Veřejné zdraví je multidisciplinárním oborem, který využívá metod společenských i přírodních věd. V našich podmínkách se stále ještě v mnohých případech setkáváme se zaměřením veřejného zdraví dominantně na kontrolu nemocí, což se projevuje nižším počtem široce vymezených aktivit podpory zdraví a v jejich sociálních a ekonomických souvislostech.

1.6 Sociální lékařství

Holčík a Žáček definují sociální lékařství jako vědní, medicínský a interdisciplinární obor, který se zabývá zdravím populace a péčí o zdraví ve společnosti (Holčík, Žáček, 1995, s. 7–9). Jeho poslání charakterizují několika funkcemi: poznávací a metodickou, hodnotovou a postojovou, výchovnou, aplikační a formativní a koordinační a integrační. Shrnující definici nabízí např. Anderson a jeho spoluautoři (Anderson, Smith, Sidel, 2005), kteří uvádějí, že medicína je obecně velmi sociální, když způsoby definování a klasifikace nemocí, diagnostické metody a léčba, ale také způsoby financování a organizace zdravotnictví reflektují sociální podmínky. Podle jejich definice je sociální lékařství oborem, který systematicky rozvíjí porozumění vztahům mezi zdravím, nemocemi a sociálními podmínkami.